

Miért nincs, ha van ... ?

Korszerűtlen könyvtárkép és hiányzó terminusok a szerzői jogi törvényben

Pallósiné Toldi Márta

Az 1999. évi LXXVI. – a szerzői jogról szóló – törvény a témakör jogászait ösztönözte leghamarabb és legnagyobb számban megszólalásra.¹ Publikációikat olvasva, előadásait hallgatva érdekes megfigyelésre juthatunk. Miközben széles körben felhasználható magyarázatokkal, értelmezésekkel kívánnak szolgálni, nemegyszer egymásnak ellentmondó következtetésekre jutnak. Nem csodálkozhatunk hát azon, ha a könyvtárosok törvénytisztelő igyekezte önhibájukon kívül csorbát szenved.

Jogharmonizáció

A könyvtáros társadalmat nem érte váratlanul az EU-konformitás célját kitűző törvény létrejötte, hisz szakmai szervezeteik továbbképzéseken, konferenciákon jó időben igyekeztek felkészíteni a változásra.² Arra azonban nem számítottak, hogy a tör-

vény szövegének ismeretében éppen az újszerűsége, aktualitása miatt legérzékenyebb terület – a *digitális kultúra* – rejtőzködésével találják szemben magukat.

A könyvtári gyakorlattól a korábbi rendelkezések szerint is elváratott a szerzői jogi érdekekhez való alkalmazkodás. Legismertebb ezek közül a gyűjtemények dokumentumainak kölcsönzését jogszerűen lehetővé tevő „*haszonkölcsönzés*” alkalmazása, továbbá a zenei könyvtárak másolatszolgáltatásának alapját képező, az üres kazetta árába beépített díjtétel. A 90-es években egyre erőteljesebben divergáló szolgáltatási szabályok ismeretében nem állíthatjuk, hogy teljes volt az egyensúly a szerzői jog és a könyvtári szolgáltatási kínálat között.³ Ezt a csupán többé-kevésbé illeszkedő gyakorlatot azután még több ponton radikálisan meggingatta az 1999-es szabályozás. Ilyen a reprográfiai jogdíjak bevezetése, továbbá a *digitális műkiadás* és az *on-*

line tartalomszolgáltatáshoz kapcsolódó felhasználások.

Az érvrendszer jogfilozófiai oldalról tekintve teljesen egyértelmű. Miután az alkotmányos jogrendek azonos súllyal kezelik az ember alkotáshoz való jogát az információhoz való hozzáférés jogával, a *törvénykezésnek egyidejűleg kettős célt kell teljesítenie*. Ösztönöznie szükséges az alkotást, melyet – mind a személyhez fűződő, mind a vagyoni jogok tekintetében – legkézenfekvőbbben a jogvédelem eszközével oldhat meg. Ugyanakkor, a közjót szolgáló, a hozzáférés megkönnyítése éppúgy kívánatos és erre a célra a törvényes, de nem parttalan jogkorlátozás vehető igénybe. A szerző vagyoni jogai általában csakis az ún. „szabad felhasználás” körében, vagyis díjtalan szolgáltatások esetén korlátozhatók, amennyiben a törvényhozó erről rendelkezik.

Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a szerzők mellé egyre határozottabban felzárkóznak a „szomszédos jogok”⁴ tulajdonosai, vagyis megjelenik a piac, a maga sajátos igényeivel. A profitra törekvés nyílt vállalása helyett persze szelídebb célokat hangoztat. Arra a közgazdasági axiómára hivatkozik, hogy a beruházás megtérülése nélkül nincs fejlődés és a copyright rendszereknek is segíteniük kell a gazdaságot. Ebben a kontextusban az érdekiegyenlítésnek egyetlen eszköze marad: a díjazás.⁵

A díjfizetés előírásában a jogtulajdonosok vagyoni jogának elismerése történik meg, elválaszthatatlanul társulva a felhasználás engedélyezésének jogával, amely jog a szerzőtől és/vagy a „közös jogkezelő szervezet”-től szerezhető meg.⁶ A szerzői jogi törvény – a fentiekből következően – kulcskérdésként kezeli a „felhasználás” fogalmát. Definíálás helyett azonban egy felsorolást ad, felhasználásnak minősítve a *többszörözést, a terjesztést, a nyilvános előadást, a nyilvánossághoz közvetítést sugárzással vagy másként*.⁷

Miért nincs, ha van?

Ne csodálkozzunk, ha a felsorolt tevékenységekben első olvasatban nem leljük azoknak a szolgáltatásoknak a megfelelőjét, amelyeket a **digitális környezet** kihívásaira válaszolva fejlesztettek ki a könyvtárak.

A szövegezés szerint a **többszörözés** fogalomkörébe két tevékenység sorolható: a mű anyagi hordozón való *rögzítése*, továbbá a *másolatkészítés*. Mivel írásomban elsődlegesen a digitális kultúra könyvtári gyakorlatot érintő szerzői jogi megnyilvánulásait kívánom vizsgálni, koncentráljunk most a „*rögzítés*” értelmezésére. A törvény szövegét továbbolvasva bizonyosnak látszik, hogy itt a kiadói tevékenység eseteivel állunk szemben. Közülük egyes technikák, mint a nyomtatás, vagy a mágneses rögzítés, félreérthetetlenek. Másoknál viszont tanácsos elgondolkodni. Hogyan érintheti a könyvtárosokat „*a mű tárolása digitális formában elektronikus eszközön*”? Annak ellenére, hogy a textus sem a CD-ROM kiadást, sem az internetre szánt digitális műkiadást (értsd: szöveg-, kép- vagy hangarchívumok, adatbázisok előállítás) nem nevezi nevén, értelmezésünket célszerű erre az összefüggésre koncentrálni. A körülíró fogalmazás miatt azonban nem lehetünk biztosak abban, hogy az elektronikus formátumú információhordozókat – legyen az CD-ROM, DVD vagy egy számítógép winchestere – önálló és azonosan kezelhető anyagi hordozónak tekint-e a törvény? Kitől és mely módon szerezhető meg a jogosultságok, ha különböző hordozókat választunk többszörözés céljára? Azonos módon védetnek-e a kiadók szomszédos jogai?

A **nyilvános előadás joga** ugyancsak rejteget könyvtárosoknak szóló tudnivalókat. A 24. §. (2) bekezdéséből világossá válik, hogy az *előadás* fogalom általunk ismert tartalma a digitális világban új jelentéssel bővült, mégpedig a *mű képernyőn való megjelenítésével*. Ezt a cselekményt könyvtárak ezekben naponta végzik kollégák és olvasók egy-

aránt. A mi nyelvünkön ezidáig helyben használatról beszéltünk ilyen esetekben, hisz a felhasználó – döntően önálló tevékenységgel – információt keresett, olvasott, függetlenül attól, hogy a mű fizikailag papíron vagy képernyőn vált befogadhatóvá számára. Miután a kulturális törvény⁸ szerint az állampolgárnak alanyi joga, hogy a könyvtár dokumentumait helyben ingyenesen használja, a fenti fogalomértelmezés azért kelt bennünk veszélyérzetet, mert a szerzői jog a művek nyilvános előadását a közös jogkezelő szervezetnek befizetett jogdíjhoz köti.

Alaptalan volna szorongásunk?

A mű nyilvánossághoz való közvetítésének fogalmát ugyancsak gyűjtőfogalomként használja a szerzői jogi törvény, amikor sugárzásként értelmez mindenféle átvitelt: „*Sugárzás a mű érzékelhetővé tétele távollévők számára hangoknak, képeknek és hangoknak, vagy technikai megjelentetésüknek vezeték vagy más hasonló eszköz nélkül megvalósuló átvitelével.*”⁹ Azt gondolhatnánk, hogy a könyvtáraknak, miután sem nem rádió-, sem nem televízió szervezetek, nincs tennivalójuk és felelősségük a sugárzással. Az általunk adatátviteli technikaként ismert internet vagy www említése pedig keresve sem található a vonatkozó paragrafusokban. Olvashatunk viszont egy virágnyelven megfogalmazott jogosítást. Eszerint a szerző „*joga kiterjed különösen arra az esetre, amikor a művet vezeték útján vagy bármely más eszközzel vagy módon úgy teszik a nyilvánosság számára hozzáférhetővé, hogy a nyilvánosság tagjai e hozzáférés helyét és idejét egyénileg választhatják meg.*”¹⁰ Itt bizony már felvetődhet, hogy többek között a könyvtárak által is gyakorolt on-line tartalomszolgáltatások nem tartoznak-e a fenti paragrafus hatálya alá?

A könyvtáros tehát olvas és értelmezni próbál. Keresi az egyszer már megismert terminusokat, de hiába. A törvényhozók, ill. a szakértők szándéka egyre nehezebben érthető. Miközben az egyén és a társadalmak életminőségét jelentősen befolyásoló természeti, gazdasági és politikai környezet mellé egy-

re határozottabban felzárkózik a digitális kultúra, ill. környezet, a magyar fogalmazók erről mintha tudomást sem vennének. Nem tudom mentségül elfogadni a WIPO-szerződésre való hivatkozást sem.¹¹ Egy sokakat érintő, nagyhatású törvény esetén a világos és egyértelmű fogalmazás alapvető kívánalom. Jogkövetés, jogalkalmazás megértés nélkül elképzelhetetlen. Úgy vélem, az Európai Közösség jogszabályaihoz való közelítés, legyen bármennyire dicséretes cél, mégsem pótolhatja az érthetőséget. A magyar törvényhez feltétlenül csatolni kellett volna legalább egy fogalommagyarázatot, amely segíthette volna az Európa-szerte használt új-
donságok megismerését, megértését és előmozdította volna a kiterjedt és erősen differenciált jogalkalmazói kör célszerű tájékozódását. E nélkül a találgatásokban könnyen eltévedhetünk és arra is kevés esélyünk marad, hogy a tapasztalható ellentmondások feloldása érdekében kezdett vitákban a parttalanságot elkerüljük.

Vélt vagy valós ellentmondások?

A továbbiakban kísérletet teszek arra, hogy az MKE és az IKSZ közös szerzői jogi munkabizottsága vitaanyagának felhasználásával rámutassak azokra az ellentmondásokra, amelyek kompetens jogértelmezés nélkül permanens bizonytalanságot generálnak a magyar könyvtáros társadalomban a szolgáltatások jogszerűségét illetően.

☉ **A műkiadás digitális hordozón** egyre több könyvtár tevékenységébe beépül, miután CD-ROM kiadással, ill. jogvédett művek digitalizálásával egyaránt foglalkoznak. A szerzői jogi törvény alkalmazását ebből a nézőpontból a 18. és 19. §. ellentmondásai nehezítik meg. A 18. §. (1) bekezdése a szerző kizárólagos jogaként nevesíti a „*mű anyagi hordozón való ... rögzítését*”. Az ebből következő egyértelmű üzenetet – mi-

szerint bármely formátumú digitális műkiadás a szerzővel kötött felhasználási szerződéssel jogszerűen végezhető – felülírja, de legalább megzavarja a 19. §. (1) tartalma. Itt arról értesülünk, hogy „... a multimédia mű létrehozója és az elektronikus adattár összeállítója követelheti, hogy a már nyilvánosságra hozott nem színpadi zeneműveknek és zeneszövegeknek ... multimédia műben vagy elektronikus adattárban való újabb többszörösését ... megfelelő díjazás ellenében számára is engedélyezzék.”¹³ Az engedélyezés jogosultja pedig a felhatalmazott közös jogkezelő szervezet. Tehát egy CD-ROM előállításához, amennyiben ahhoz az irodalmi művön kívül pld. zeneművet is felhasználunk, többféle eljárásrendet kell követnünk: egyes esetekben a szerzőhöz, másokban a közös jogkezelőhöz kell fordulnunk? Jelenlenni-e a „követelheti” kifejezés azt, hogy a leírtaktól eltérő eljárás is eredményezhet jogszerű kiadást? A „már nyilvánosságra hozott”-ság ténye miért csak a zeneművek esetében eredményez kivételes bánásmódot? Az „elektronikus adattár” fogalmának kifejtésével pedig sajnos adós marad a törvény. Így nem tudható, hogy a faktografikus adatokat, bibliográfiai rekordokat tartalmazó, továbbá a teljes szövegű adatbázisok, zenemű- és képparchívumok egyaránt ide sorolhatók-e?

☒ **A mű képernyőn való megjelenítésének „előadássá” minősítése** tovább kuszálja a digitális műkiadás és -felhasználás eseteit. Könyvtárosként természetesnek gondolnánk, hogy egy megvásárolt műpéldány hasznosítása – hordozótól függetlenül – a könyvtári szabad felhasználás körébe tartozik. Aztán megismerjük a 39. §. tartalmát, amely megtiltja a haszonkölcsönbe adást „szoftver” és „számítástechnikai eszközzel működtetett adattár” esetében.¹⁴ Ezt tudomásul véve számunkra még mindig felhasználási lehetőséget kínál a helyben használat. Úgy vélem, az

a szerző, aki művének digitális kiadására felhasználási szerződést kötött, egyidejűleg annak képernyőn való megjelenítését – a törvény szerint „előadását” – is engedélyezte, (ezért díjazásban részesült vagy lemondott arról) hisz ennek hiányában a mű nem juthat el a befogadóhoz és „rögzítése” is értelmetlen. A szerzői jogi törvény azonban más nézőpontot érvényesít, amikor a 25. §. (1) bekezdésében így fogalmaz: „Már nyilvánosságra hozott zenemű és irodalmi mű nyilvános előadásához a szerző engedélyét megadottan kell tekinteni, ha az irodalmi és zenei művekkel kapcsolatos szerzői jogok közös kezelését végző szervezet által megállapított díjat e közös jogkezelő szervezetnek befizették.”¹⁵ A már eddig feltett kérdéseink száma megint gyarapodhat. Hogyan érvényesülhet a szerző „kizárólagos joga”, ha közös jogkezelő szervezet azt korlátozó feltételt szabhat? Miként biztosítható a nyilvánosság információhoz jutásának joga, ha ennek társadalmi alapintézményeit többszörös fizetési kötelezettség terheli?

☒ Hasonló jogkettőzés okoz bonyodalmat azon **interaktív felhasználások** esetében is, amikor a mű digitális „rögzítése” egy szolgáltató számítógép winchesterére történik, vagyis internetes kiadás készül. Az ilyen műfelhasználásnak ugyan csak nincsen értelme a terjesztés, vagyis tartalomszolgáltatás realizálódása nélkül. Tehát a nem dologi műpéldányt (CD-ROM, DVD) eredményező digitális rögzítéskor a nyilvánossághoz való közvetítés egyidejű engedélyezése is elvárható a szerzőtől és ezt a jogát a fentebb már idézett 26. §. (1) bekezdése kodifikálja is. Ugyanakkor a 27. §. újabb szabályt vezet be: „Az írók, a zeneszerzők és a szövegírók képviselőiben ... a már nyilvánosságra hozott művek sugárzásának ... jogosítására és az említett felhasználásokért fizetendő díjak mértékére vonatkozóan ... a szerzői jogok közös kezelését végző szervezet köt szer-

zódést a felhasználóval.”¹⁶ Ebből következően nem elégséges, ha egy digitális tartalomszolgáltatást végző könyvtár a szerzővel felhasználási szerződést köt művének digitális rögzítésére és nyilvánosságához való közvetítésére, hanem további ráfordításokat is terveznie szükséges. A szolgáltatást végző közgyűjtemények szűkös költségvetésének ismeretében újabb kérdést fogalmazhatunk meg: mely forrásból fedezhető a jogszerűség megduplázott ára?

☒ Forrásszűkítés és kirekesztés

Feltéve, de nem helyeselve, hogy a fentiek alapvetően átalakíthatják a könyvtárak alig kialakult digitális szolgáltatásainak rendjét, további következmények is számba vehetők. Amennyiben a vélelmezhető jogdíjakat a közpénzekből fedezett költségvetésekből kell kigazdálkodni, akkor számos közgyűjtemény „karanténba” kerül és nem tud lépést tartani az információs társadalom kihívásaival. Ha pedig az egyéni felhasználó állítja újabb súlyos fizetési kötelezettség elé, akkor éppen intézményeink azon esélykiegyenlítő funkciója vesz el, amely legnemesebb társadalmi küldetése.

Valószínűleg kevés eszközünk van arra, hogy a szerzői jogi törvény rendkívül konzervatív, mondhatni elavult könyvtárképét megváltoztassuk. De a hallgatás luxusát semmiképp sem engedhetjük meg magunknak. Minden lehetséges eszközzel arra kell törekednünk, hogy a könyvtári szabad felhasználás köréből a digitális szolgáltatások ne rekesztődjenek ki. Mindez nem csupán a könyvtáros társadalom érdeke, hanem a könyvtárlátogatók jogának elismerése is. Számunkra a kulturális alaptörvényben megfogalmazott küldetés alapkötelezettség: nem tekinthetünk el attól, hogy további anyagi korlátozás nélkül tegyük lehetővé az állampolgárok legszélesebb köre számára alkotmányos jogaik gyakorlását, a dokumentumokhoz és információkhoz való szabad hozzáférést. Úgy vélem, a törvényho-

zóknak nem lehet szándékuk a könyvtárak feladat-terjesztésének ellehetetlenítése, sem a forráshiány miatti szolgáltatáskorlátozás, sem a használóra hárított díjfizetési teher révén.

Az EU-tagállamok könyvtárosai – annak ellenére, hogy nemzeti jogalkotásuk a magyarnál jóval korlátozottabban élhet kivételek és kedvezmények legalizálásával – ugyancsak szót emelnek a szerzői jogtulajdonosok monopolisztikus érdekérvényesítése ellen. A könyvtári szervezetek szakértői figyelemmel kísérik a szerzői jogi tervezeteket és a befolyásolás reményében kifejtik véleményüket. Számunkra sem kínálkozik más út, mint megfogadni az EBLIDA igazgatójának tanácsát, aki erőteljes könyvtárlobbi életre hívása és folyamatos működése mellett érvel.¹⁷

Jegyzetek és hivatkozások

1. FICSOR Mihály Zoltán: Szerzői jogi gondolatok a könyvtárról. In: Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 1999. 11/12. sz. 431—435. p. + GYERTYÁNFY Péter: A könyvtárak és az 1999. évi új szerzői jogi törvény. In: Uo. 436—438. p. Ua. <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/konyvtar/copyright/ktarszjt./hun> + KISS Zoltán: Az új szerzői jogi törvény és a könyvtári szolgáltatás összefüggései. In: <http://www.neumannhaz.hu/digital/studies/20000525/kiss.htm>; VEREBICS János: Elektronikus könyvtárak és a szerző jog. In: <http://www.virnet.org/szam/int/jog/ekvtr.htm>
2. Az MKE, az IKSZ és az EBLIDA szervezésében 1999. máj. 27–28-án tartott szerző jogi szeminárium előadásait ld. In.: Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 1999. 11/12. sz. + CSABAY Károly: Világháló és szerzői jog. A szabályozás lehetséges módja? In: Magyar Nemzet, 1999. júl. 15. 7. p.
3. Ismeretes, hogy a könyvtári szabad felhasználás feltételének tekinthető ingyenesség elvét számos könyvtár megszegte, amikor egyes dokumentumtípusok esetében „haszonkölcsönzés” helyett „bérkölcsönzésbe” fogott.
4. Az 1999. évi LXXVI. törvény (továbbiakban: Szjt) több új díjfizetésnek, ill. részesedési jognak is megteremtette az alapjait. Ld. Magyar Közlöny, 1999. 61. sz. 3986–4008. p.
5. A szerzői jogi törvény XI. fejezete ötven évig biztosítja az előadóművészek, a hangfelvétel és filmelőállítók, a rádió-

- és tv. szervezetek felhasználás-engedélyezési, ill. a beszédett díjakból való részesedésének jogát, kivéve azokat az eseteket, amelyekben a mű felhasználásához a szerző hozzájárulása sem szükséges. Ld. Sztj. 83. §. (1), (2).
6. „Közös jogkezelésnek minősül a szerzői művekhez, az előadóművészi teljesítményekhez, a hangfelvételekhez, a sugárzott vagy vezetéken átvitt műsorokhoz, valamint a filmelőállítói teljesítményekhez kapcsolódó és a felhasználás jellege, ill. körülményei miatt egyedileg nem gyakorolható szerzői és szomszédos jogok érvényesítése a jogosultak által erre létrehozott szervezet útján, függetlenül attól, hogy azt a törvény írja elő vagy az a jogosultak elhatározásán alapul.” In: Magyar Közlöny, 1999. 61. sz. 4001. p.
7. Vö. Sztj. 17.§. In: Uo. 3988. p.
8. 1997. évi CXL.tv.a kulturális javak védelméről és a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről. In: Művelődési Közlöny, 1998. 3. sz. 180–205. p.
9. Sztj. 26. §. (1.) In: Magyar Közlöny, 1999. 61. sz. 3991. p.
10. Uo. 26. §. (8.)
11. A WIPO-szerződést (WIPO Copyright Treaty 1996) és további információkat a szervezetről (World Intellectual Property Organization (Szellemi Tulajdon Világszervezete) ld.http:// www.wipo.org/eng/general/copyright/wct.htm
12. A szerzői jogi munkabizottság 2000 áprilisában alakult. Tagjai: *Bakos Éva* (Szabadalmi Hivatal Könyvtára), *Egyházy Tiborné* dr. (Veszprémi Egyetemi Könyvtár), dr. *Fodor Péter* (FSZEK), *Moldován István* (OSZK-MEK), *Pallósiné Toldi Márta* (BDMK), *Tószegi Zsuzsa* Ph. D. (Neumann Ház) Külső konzulens: dr. *Kenyeri Katalin* (NKÖM) Valamennyiük kollegális közreműködéséért hálás vagyok. Köszönetet mondok továbbá tanárainknak – dr. Tószegi Zsuzsának és dr. Sebestyén Györgynek – akik posztgraduális tanulmányaim során e dolgozat megszületését a téma iránti érdeklődésem felkeltésével, gondolatébresztő vagy közvetlen segítségnyújtással, ill. a publikálás ösztönzésével elősegítették.
13. In: Magyar Közlöny, 1999. 61. sz. 3989. p.
14. Vö. Uo. 3994. p.
15. Uo. 3991. p.
16. Uo.
17. Vö. SCHLEIHAGEN, Barbara: Kampf für eine ausgewogene Gesetzgebung. Die Reform des Urheberrechts in Europa aus Sicht der Bibliotheken. In: Buch und Bibliothek, 1999. Nr. 9. S. 547–552.

Egy évtizeddel az alapkövetétel után 2001 elején végre megnyitja kapuit a Bibliotheca Alexandrina. A legmodernebb igényeket és ízlést kielégítő épület, mely jól szimbolizálja a tudást szétsugárzó évezredes funkciót, az egyiptomi Alexandriában, a Földközi-tenger partjainál emelkedik. Az Alexandriai Könyvtár újjáélesztése az UNESCO és az egyiptomi kormányzat közös vállalkozása.

A komplexumban elhelyezést nyer a Látássérültek Könyvtára, konferencia központ, planetárium, kalligráfiai és tudományos múzeumok, valamint az információtudomány Nemzetközi Iskolája (ISIS). Mint a térség legnagyobb elektronikus könyvtára, az intézmény jelentős szerepet kíván játszani a távoktatásban, az UNESCO által megfogalmazott élethosszig tartó képzési céloknak megfelelően.

A központi olvasóteremben egyszerre kétezer használó foglalhat helyet. Az állomány nagysága jelenleg kb. 400.000 könyv, 1500 folyóirat és 10.000 elektronikus dokumentum. Folyamatban van az információs rendszer és a szervezeti rend kiépítése és a személyzet képzése külföldi intézményben és egyéb, nemzetközi támogatással zajló programok.

(UNISIST Newsletter, vol.28. 2000. no. 1. 15–16.p.)